

HUMANISTICKE STUDIJE

12 | 2024

UNIVERZITET
DONJA GORICA

ČASOPIS HUMANISTICKE STUDIJE

Glavni i odgovorni urednik:
Dragan K. Vukčević

Urednik broja
„Primijenjena etika“:
Kristina Bojanović

Redakcija:
1. Đorđije Borozan (Podgorica);
2. Ilija Vujačić (Podgorica);
3. Dragica Vujadinović (Beograd);
4. Milan Podunavac (Podgorica);
5. Cirila Toplak (Ljubljana);
6. Mirjana Maleska (Skoplje);
7. Asim Mujkić (Sarajevo);
8. Kristina Bojanović (Podgorica).

Savjet:
1. John Keane (Sidney);
2. Nenad Dimitrijević (Beograd);
3. Čedomir Čupić (Beograd);
4. Olga Breskaja (Vilnius);
5. Ana Krasteva (Sofija, Lyon);
6. Panos Ljoveras (Solun);
7. Đuro Šušnjić (Beograd);
8. Viljam Smirnov (Moskva);
9. Rudi Rizman (Ljubljana);
10. Alpar Lošonc (Novi Sad);
11. Vesna Kilibarda (Podgorica);
12. Stefano Bianchini (Bologna);
13. Hans-Georg Ziebertz (Würzburg);
14. [Ratko Božović.]

Sekretarka: Kristina Bojanović

Dizajn: [Mile Grozdanić]

Priprema za štampu: Bojan R. Popović
Medeon, Podgorica

Lektura i korektura: Sonja Živaljević

Izdavač: HS, UDG

Podgorica,
2024.

SADRŽAJ

DRAGAN K. VUKČEVIĆ Uvodna riječ
glavnog i odgovornog urednika /5/

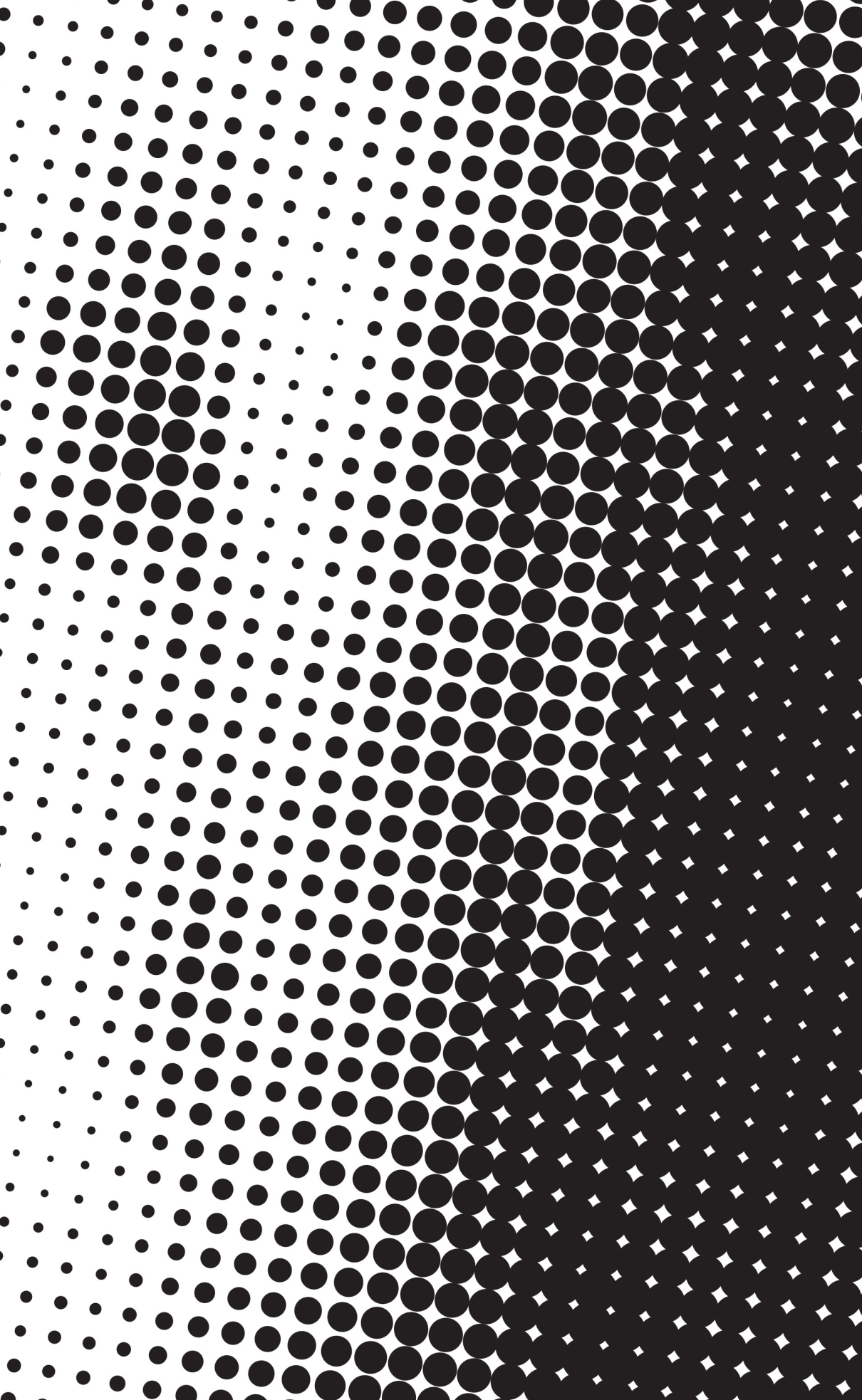
Uz temat ovog izdanja Humanističkih studija /7/

DIO I TEMA BROJA: Primijenjena etika
DEJL ŽAKET Šta je posao novinara? /13/
DEJL ŽAKET Cenzura i uskraćivanje informacija radi višeg dobra /25/
MARK IZRAEL i IJAN HEJ Zašto uopšte da brinemo o etici? /39/
MARK IZRAEL i IJAN HEJ Činiti dobro i
izbегavati da se naudi drugima /49/

DIO II Četiristo godina od rođenja Bleza Paskala
MILOSAV GUDOVIC Paskal, ili o lađi ne-izvesnog /67/
KRISTINA BOJANOVIĆ Blez Paskal: Misao kao etička kategorija /73/

DIO III Trista godina od rođenja Imanuela Kanta
IMANUEL KANT Ogled o mentalnim bolestima /83/
MOMČILO T. SELESKOVIĆ Kriticism /93/
KRISTINA BOJANOVIĆ Život po maksimama.
O knjizi Manfreda Kuna, *Kant. Biografija* /103/

DIO IV Prikazi
NIKOLA BANIĆEVIĆ Džon Meršajmer i Sebastijan Rosato,
Razum i moć: kako države misle /113/
ILIJA VUJAČIĆ Milan Podunavac, *Režimi straha* /117/
KRISTINA BOJANOVIĆ Arnold Tojnbi, *Proučavanje istorije* /127/

Zašto uopšte da brinemo o etici

Uvod

Naučnici su ljuti i frustrirani. Uvereni su da njihov rad sputavaju i deformišu regulatori etičke prakse koji ne razumeju uvek istraživanja u društvenim naukama. U Sjedinjenim Državama, Kanadi, Ujedinjenom Kraljevstvu, Novom Zelandu i Australiji istraživači se žale na to da se regulatori rukovode biomedicinskim iskustvima koja s društvenim naukama imaju malo ili nimalo veze. A kako smo stigli do ove tačke? Kako je došlo do toga da su naučnici u procepu između svoje prirodne posvećenosti etici i neodgovarajućih režima regulacije za koje se očekuje da ih slede? Otkud toliki antagonizam između istraživača koji veruju da se ponašaju etično i regulatora koji, deluje, smatraju da nije tako.

Namera nam je da ovom knjigom postignemo četiri stvari. Prvo, da pokažemo praktičnu vrednost ozbiljnog i sistematičnog razmišljanja o tome šta bi to bilo etično ponašanje u istraživanjima u okviru društvenih nauka.¹ Kao drugo, utvrđujemo kako i zašto je došlo do pojave trenutno postojećih režima regulacije u ovoj oblasti. Treće,

¹ U tekstu prevoda su korišćeni termini etični/etično za domen na koji se u isključivo akademskom kontekstu filozofije morala referira kao na „moralno”. Tako domaći akademski diskurs razlikuje „moralno” na planu ponašanja i verovanja od „etičkog” na planu refleksije i analize ponašanja i verovanja. Ipak, tokom poslednjih decenija, u govoru i pisanju o moralnim temama uvrežili su se izrazi poput „etično postupanje” ili „etička procedura” za pojavu uspostavljanja ili poštovanja nekih konkretnih pravila, uglavnom propisanih etičkim kodeksima profesionalnih udruženja ili akademskih i naučnoistraživačkih institucija. Ovo pitanje veoma je važno za razumevanje iskoraka u profesionalnu praksu i sažimanja s njom kakav je etička teorija napravila tokom razvoja primenjene etike, prilagođene posebnim oblastima (medicini, novinarstvu, biznisu, sportu ili ekologiji, na primer). U skladu s tim promenama i u ovom prevodu se „etičko” i „etično” preuzimaju iz praktičnog života etike, dakle koriste se akademski „nepravilno” ali na u praksi uobičajen način. Ne odnose se samo na domen profesionalne refleksije i analize moralnih pojmova i pojava u istoimenoj filozofskoj poddisciplini već na sve širi domen regulacije istraživanja, koji je najbliži primenjenoj ili, još preciznije, proceduralnoj „etici” kao svojstvu (propisanog) ponašanja i postupanja, a ne disciplini koja to ponašanje proučava. Jak naglasak koji i sami autori već u podnaslovu knjige stavljaju na razliku između etičnog postupanja i podvrgavanja etičkoj regulativi (kodeksima, pravilima i propisima) samo je razlog više za usvajanje terminologije iz ne samo akademske nego i iz etike primenjene u praksi (prim. prev).

težimo da na čistac isteramo one prakse koje su dovele do antagonizma istraživača i regulatora. Konačno, nadamo se da ćemo obe pomenute strane ohrabriti da zajednički osmisle rešenja i etičkih i regulatornih problema.

Uznemirujuće je i nimalo ironično to da su regulatori i naučnici podeljeni, nepoverljivi jedni prema drugima, pa čak i međusobno suprotstavljeni. Na kraju krajeva, zar ne delimo polazište da je etika važna? Jasno je da delimo stanovnište da se etika bavi onim što je ispravno, dobro i vrlo. Niko među nama ne želi da ljudima nanese zlo. I nikome nije cilj da se istraživanje zaglavi u nekom sporu. U ovom poglavlju skiciramo zašto naučnici iz društvenih nauka uzimaju (a i zašto bi trebalo da uzimaju) etiku za ozbiljno. Posle toga ćemo detaljnije opisati strukturu knjige.

Zaštita drugih, minimizacija štete i uvećanje ukupnog dobra

Etično ponašanje služi tome da zaštititi pojedince, zajednice i životnu sredinu, a potencijalno može i da doprinese ukupnom dobru u svetu. Kao naučnici koji svet žele da načine „boljim mestom za život” trebalo bi da izbegavamo (ili makar da minimizujemo) dugotrajno, sistematično nanošenje štete pojedincima, zajednicama i njihovoj životnoj sredini (Diener and Crandall, 1978; Mitchell and Draper, 1982; Peach, 1995). Darli nas s uživanjem podseća (Darley 1980, 15) da bismo, ukoliko naša istraživanja ne bi bila etična, „one koji pokušavaju da sprovedu društvenu promenu pretvorili u plen prevaranata koji iznose nedokumentovane tvrdnje zasnovane na neadekvatnim dokazima”. Povrh toga, sledeći manje idealistično razmišljanje, a imajući u vidu to da društvena istraživanja u velikoj meri finansiraju poreski obveznici, može se smatrati da postoji i dužnost da se obezbedi da ona ispunjavaju socijalno poželjne ciljeve (Schradler-Frechette, 1994). Nažalost, a kao što je pokazao Medoks (Maddocks 1992, 553), to nije uvek bio slučaj. Ovu poentu jasno ističe uvod u Smernice za istraživanja Aboridžina i stanovnika Toresovog moreuza Univerziteta Mekvajer:

Očigledno je da se u poslednje vreme akademska istraživanja Aboridžina i stanovnika Toresovog moreuza zloupotrebljavaju u velikoj meri. To je dovelo do toga da mnogi Aboridžini i Ostrvljani sada smatraju da je istraživanje to koje je dovelo do njihovog nazadovanja. Umesto da se posvete njihovim problemima, mnoga istraživanja su bila usredsređena na interese nauke ili belih Australijanaca (Univerzitet Mekvajer, nedatirano),

a ilustruje Kušingov pristup, u njegovom istraživanju iz devetnaestog veka među Zunjima u Novom Meksiku (v. Primer 1.1).

Primer 1.1 Kušingovi Zunji

Frenk Hamilton Kušing (Frank Hamilton Cushing, 1857–1900) etnolog-pionir. Najpoznatiji je po svojim istraživanjima među Zunjima u Novom Meksiku (SAD). Sledeći citat ilustruje njegovu očiglednu nezainteresovanost za lokalno stanovništvo:

Pred kraj (doručka) začuli su se bubnjevi i čegrtaljke koji najavljuju ples. Hitro sam poskočio, skinuo svesku u kožnom omotu s roga na kojem je visila, prebacio je preko ramena i poskočio ka vratima. Dvojica poglavica su se stvorili preda mnom, dohvatili me za ramena i tiho prigovorili da bi za mene bilo bolje da završim doručak. Upitao sam ih zar ne počinje ples a oni su odgovorili da ne znaju. Odgovorio sam im da ja znam i da idem da ga vidim.

‘Onda ostavite svoje knjige i olovke’, rekli su.

‘Neću, moram da ih svuda nosim sa sobom.’

‘Ako senku velikog plesa zarobite na listovima svoje knjige, iseći ćemo je na komade’, zapretiše oni.

Iznenada se otrgnuvši, povukao sam nož s dna torbe i, oslonjen na zid, krenuo njime da vitlam i govorim da će ruka koja ponovo posegne za mojim ramenom biti odsečena, a da će onaj ko iseče moje knjige sam biti isečen ovim nožem.

Izvor: Murphy and Johannsen (1990, 127)

Iako Kušing nije namerno povređivao svoje proučavane, njegov rad je primer za ono na šta ukazuje Univerzitet Mekvajer — očigledno sebično istraživanje, sprovedeno s veoma malo obzira prema osećanjima i potrebama ljudi koji su u fokusu istraživanja. U tom smislu, jasno je da ono predstavlja antitezu samom smislu društvenih nauka.

Uspostavljanje poverenja

Naučnici nemaju neotuđivo pravo da sprovode istraživanja o drugim ljudima (Oakes, 2002). To što i dalje imamo slobodu da sprovedimo takva istraživanja u velikoj meri je rezultat dobre volje pojedinaca i društva u celini, a zavisi od toga da li se ponašamo ispravno i tako da ne nanosimo štetu. Etično ponašanje može da obezbedi i klimu poverenja u kojoj bismo nastavili svoj rad, koristan za društvo (AAAS, 1995; Jorgensen, 1971; Mitchell and Draper, 1982; PRE, 2002; Walsh, 1992). Onda kada se ponašamo pošteno i časno, ljudi mogu da steknu osećaj da prepoznamo njihove potrebe i osećanja i da, nakon toga, budu više raspoloženi da otvoreno doprinesu našem istraživanju.

Etičnim ponašanjem mi kao naučnici održavamo poverenje i različitih „publika” s kojima i za koje radimo (AAAS, 1995; Mitchell

and Draper, 1982). U onim slučajevima u kojima postoji prethodni pad poverenja (v. Primer 1.2) možda ćemo morati dobro da se potrudimo kako bi ljudi ponovo stekli poverenje u nas.

Primer 1.2 CIA i profesor

Kasnih pedesetih godina dvadesetog veka profesor Ričard M. Stivenson (Richard M. Stephenson) sa Državnog univerziteta Ratgers u Njujorku (Rutgers) primio je donaciju za istraživanje izbeglica nakon Mađarskog ustanka 1956. godine od Društva za proučavanje humane ekologije Društvo se predstavilo kao akademski aktivna i kredibilna organizacija, nastala u okviru Programa za istraživanje humane ekologije Univerziteta Kornel (Cornell). Tokom 1957. godine Stivenson je sproveo istraživanje koje je uključivalo intervjue s preko sedamdeset ispitanika — izbeglica iz Mađarske. Iako je anonimnost sagovornika bila očuvana u izveštajima o istraživanju i akademskim člancima Stivenson je morao da dostavi listu proučavanih Društvu. Dve godine kasnije, Stivenson je na svoje veliko iznenađenje saznao da je istraživanje u stvari finansirala CIA, a da je Društvo za proučavanje humane ekologije poslužilo samo kao paravan. Objavio je da je 'nehotice obmanuo svoje informante, verovatno narušivši njihovu anonimnost, a da je njih i druge možda tokom tog procesa doveo u opasnost različitog stepena' (Stephenson 1978, 131–132).

Neoprezno postupanje i neosetljivost za kulturne razlike može da dovede do toga da zajednica uskrati saglasnost za obavljanje istraživanja (Gibbs, 2001; Howitt and Stevens, 2005). Volš (Walsh) je bio posebno uznemiren istraživačkom praksom na Pacifičkim ostrvima:

Ne tako retko, grube greške neiskusnih istraživača bez osećaja za proučavanu kulturu stvaraju probleme i proučavanima i ostrvskim vlastima, pa su neki zamoljeni i da odu (Walsh 1992, 86).

Drugim rečima i Državni univerzitet Australije iznosi sličnu zabrinutost kada objavljuje savete kako istraživati među Aboridžinima:

Samo zahvaljujući saradnji Aboridžina, NARU (Istraživačka jedinica Severne Australije) uspela je da ostvari jedan od svojih ciljeva, a to je da pokrene istraživanje među njima i dokumentuje ga za buduće generacije.

...izostanak poštovanja prema aboridžinskim običajima može da unese nemir u život zajednice...

(1992, 2)

Posledice etički sumnjivog istraživanja po mogućnost pojedinca ili institucije da sprovede istraživanje u nekoj ugroženoj populaciji mogu da budu veoma duboke i dugoročne (Freimuth et al., 2001; Oakes, 2002). Ne samo da zajednice mogu da povuku svoju saglasnost, već to mogu da učine i organizacije koje istraživanja podržavaju ili nadgledaju. Ouks (Oakes, 2002), na primer, ukazuje na suspenziju istraživanja mnogih ključnih istraživačkih institucija iz Sjedinjenih Država. Suspenzija, koju je uvela Kancelarija za zaštitu učesnika u ispitivanjima, podrazumevala je: prestanak donacija za istraživanja iz federalnih fondova; suspenziju s poslova obrade podataka; zabranu odlaska na konferencije; višegodišnju suspenziju celokupnog rada, a u nekim slučajevima i doživotnu suspenziju iz profesije. Dakle, važno je izbeći da se izazovu sumnja i strah i tako održi poverenje sponzora i uključenih strana, jer upravo zahvaljujući poziciji poverenja mi i možemo da nastavimo rad koji vrednujemo — i mi sami i drugi (Jorgensen, 1971; Mitchell and Draper, 1982; Walsh, 1992).

Obezbeđivanje istraživačkog integriteta

Vodeći računa o etici i ponašajući se u skladu s njom, mi promoviramo integritet istraživanja uopšte. Pošto se većina onoga što radimo odvija bez ičijeg nadzora, postoji ogromno polje na kojem možemo da se ponašamo nedozvoljeno. Na primer, istraživači mogu da isfabrikuju iskaze ispitanika ili podatke, kao i da dođu do informacija na prevaru, a da za to nikada niko ne sazna. Povrh toga, u nekim oblicima istraživanja koja uključuju prikrivanje identiteta i u kojima je garantovana anonimnost učesnika istraživanja i lokacija na kojima se ono odvija, teško je, ako ne i nemoguće, da drugi naučnici potvrde verodostojnost istraživanja. Ukoliko smo u stanju da uverimo sebe i svoje kolege da se ponašamo etično, bićemo sigurniji u to da su rezultati rada koje čitamo ili o kojima slušamo istiniti i originalni.

Naša pojedinačna istraživačka nastojanja predstavljaju deo međusobno povezanih aktivnosti na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou. Mi svi postepeno napredujemo zahvaljujući uspesima svakog od nas ponaosob. A kada je nešto od onoga što neko od nas uradi netačno, neetično ili na neki drugi način sporno, svi snosimo posledice. Loša praksa utiče ne samo na našu individualnu i profesionalnu reputaciju već i na verodostojnost i pouzdanost našeg individualnog i kolektivnog rada.

Ipak, pritisci na akademski integritet rastu. Bibi (Bibby, 1993) veruje da su mnogi trendovi, među kojima povećanje zavisnosti univerziteta i njihovih istraživača od sponzora, kao i povezivanje dobijanja projekata finansiranih iz budžeta ili povećanje plata s „učinkom” istraživača, povećali verovatnoću da se istraživači ne ponašaju etično.

Odnosi integriteta i poverenja među kolegama delimično se oslanjaju na modele uzornog ponašanja. Ključno je da studenti, kolege i drugi članovi zajednice vide da dajemo dobar primer time što

se ponašamo etično (Miller, 2003). Obrnuto, u jednom istraživanju (Satterwhite, Satterwhite and Enarson, 2000) koje je uključivalo preko trista studenata medicine, ispostavilo se da je učestvovanje u neetičnim iskustvima i izlaganje njima imalo poražavajuće efekte po njihova etička uverenja. Izgleda da istraživači koji se ne ponašaju u skladu s propisima modeluju neetično ponašanje svojih kolega.

Zadovoljavanje organizacionih i profesionalnih zahteva

U odgovoru na sve veći broj javno objavljenih dokaza o korupciji, naučnim podvalama i nepodopštinama tog tipa širom sveta, rastu i zahtevi javnosti i institucija za individualnu „uračunljivost” (AAAS, 1995), što predstavlja još jedan razlog da vodimo računa o etici. Škole, univerziteti, agencije koje doniraju istraživanja, poslodavci i naučna društva teže da se zaštite od neetičnih postupaka nekog pojedinačnog poslodavca, člana ili funkcionera. Na primer, Univerzitet Ohaja (Ohio University, 1986) objavio je da jedan od tri fundamentalna razloga zašto se formalno posvećuje etičkim pitanjima predstavlja „zaštita interesa samog Univerziteta”, što je politika koja se zadržala do danas.

U Sjedinjenim Državama pretnja aktuelnim ili izglednim sudskim procesima čini da mnoge institucije podrobnije nadziru (ne) etične prakse u okviru širih strategija menadžmenta rizika. Ouks (Oakes, 2002) navodi veliki broj slučajeva u kojima su sudovi istraživače s univerziteta osudili zbog nekog naučnog prestupa. U jednom od tih slučajeva, Apelacioni sud Države Merilend ustanovio je da su istraživači s Univerziteta „Džons Hopkins” tretirali decu uključenu u projekat o popuštanju u školi usled trovanja bojicama kao „potrošnu robu”. U istom tom slučaju, sud je smatrao da su formulari o informisanom pristanku pravno obavezujući u smislu obligacionog prava. Tumačenja ovog tipa predstavljala su značajan podsticaj onim institucionalnim strategijama čiji je cilj bio da preduprede finansijske i srodne rizike do kojih može da dovede neetično ponašanje, uz one kakve inače donose promenljivost državne regulative i tehnološka promena (Francis and Armstrong, 2003).

S porastom rizika od nepoštovanja institucionalnih zahteva, istraživači kao pojedinci mogu da postanu skloni promišljanju sopstvenih postupaka, makar na nivou samoodržanja. A potrebu za institucionalnim i individualnim samoodržanjem istraživača u društvenim naukama prati i etika profesionalizacije. Istorijski posmatrano, profesionalizacija je igrala ulogu u uspostavljanju „pogodbe između članova jedne profesije i društva u kojem njeni članovi rade” (Marcuse 1985, 20). Kao deo uslova za dobijanje statusa profesionalca, razna tela tih organizacija usvajaju procedure za samoregulaciju moralnog ponašanja svojih članova. Zauzvrat, njihovi članovi polažu pravo na profesionalni status i zadobijaju specijalna s tim povezana prava, uključujući mogućnost da sprovedu istraživanja s određenim tipom individua ili zajednica.

Kako se nositi s novim i sve zahtevnijim problemima

Uobičajeno je da se naučnici susreću s etičkim problemima. Tabela 1.1 sadrži primere nekih teških situacija u kojima su se istraživači našli u svojoj svakodnevnoj praksi.

Etika nije samo pitanje svakodnevne istraživačke prakse već postaje i sve složenija. Taj trend oslikava i nove metodološke i tehnološke obrasce rada u društvenim naukama i šire društvene, političke i ekonomske promene koje su zahvatile naša društva. Na primer, ako posmatramo obnovljeni interes sociologije za autobiografiju kao istraživačku tehniku, videćemo da su se istraživači susretali s velikim brojem etičkih pitanja poput: rodno osetljivih nivoa privatnosti; odnosa između „razumljivosti” i poverenja; ili s pitanjima autentičnosti i kredibilitnosti (Harrison and Lyon, 1993). U skorije vreme sve naglašenija komparativna i participativna istraživanja u geografiji pokrenula su ogroman broj etičkih pitanja povezanih s ulogama istraživača (Howitt and Stevens, 2005; Kindon, 2005). Slično tome i pojava interneta otvara nova pitanja povezana s privatnošću i javnošću u društvenim naukama (Thomas, 1996).

Te promene ne odnose se samo na prirodu etičkih problema s kojima se susreću istraživači u društvenim naukama već i na širi kontekst u kojem se sami istraživači i rezultati njihovih istraživanja posmatraju u proučavanim zajednicama. U mnogim okolnostima potencijalni učesnici istraživanja mogu biti već pripremljeni da pokrenu etička pitanja, poučeni mnogobrojnim i raznovrsnim kontroverzama povezanim s prošlim istraživanjima u prirodnim naukama, biomedicini, društvenim i političkim istraživanjima ili istraživanjima s posledicama po životnu sredinu. Oni sada znaju ako su preskočeni i veoma su svesni nekih mogućih loših posledica koje mogu da izazovu nepromišljeni istraživači. Proučavani su sada mnogo manje skloni tome da je istraživač uvek u pravu.

Istovremeno s ovim suočavanjem s novim izazovima opada i autoritet tradicionalnih i religijskih izvora moralnog opravdanja (Prozesky, 1999). Krivica za popuštanje moralnih uzdi svaljuje se na sve tipove društvene promene i na niz konkretnih razloga i događaja, od liberalizma do seksualnih skandala, kao i sve većoj socijalnoj fragmentaciji i s njome povezanim opadanjem intenziteta društvenog života i javnog angažmana. Šire posmatrano, mada je to verovatno deo istog kulturnog procesa, opadanje moralnog autoriteta povezano je s postmodernizmom. Neki kritičari poput Baumana (Bauman, 1993) išli su tako daleko da tvrde da je u svojoj „nepoverljivosti prema metanaracijama” postmodernizam odbacio mogućnost univerzalne, zasnovane etičke regulative. Jednostavnije rečeno, moguće je da je postmodernizam, kao jedan od najjačih uticaja na misao u društvenim naukama tokom poslednje četvrti veka, ohrabrio debatu o autoritativnosti definicijama i jednodimenzionalnošću narativa (Sayer and Storper, 1997; Smith, 1995). Posledično, pokrenuo je

pitanje legitimnosti bilo čijeg individualnog ili institucionalnog moralnog autoriteta. Iako neki, poput Lokstona (Lockstone 1996, A15) na primer, takvu poziciju preispituju:

Osim ukoliko ne bi postojao neki sveobuhvatni objektivni standard koji bi se odnosio baš na sve nas, ne bismo imali osnovu da osudimo kada se protestanti i katolici međusobno dižu u vazduh u Irskoj ili kada Hutui i Tutsi masakriraju jedni druge u Africi. Oni se samo pridržavaju sopstvenih vrednosti

ispostavilo se da su argumenti postmodernih kritičara veoma uticajni i da su ubedili mnoge društvene naučnike da vredi promisliti o adekvatnim odgovorima na nove etičke izazove ovog tipa.

Tabela 1.1 Primeri, u etičkom pogledu, teških situacija u kojima su se nalazili naučnici

- 1) Istražujući percepciju rizika od poplava u Sjedinjenim Državama, Bob Kejts je otkrio da, u retkim slučajevima, njegova pitanja kod sagovornika izazivaju uznemirenost i strah. Merenja koja je istraživački tim vršio na ulicama kako bi izračunao rizik od preliivanja vode izazivala su glasine koje su pojedine ljude navele da pomisle da će im kuće biti oduzete zbog izgradnje autoputa (Kates, 1994).
- 2) Jedan društveni naučnik je istraživao uzroke smrtnosti u seoskim područjima. Žena čiji je sin poginuo u nesreći na farmi saznala je za istraživanje. Kada ju je istraživač posetio žena mu je spremno saopštila da njen muž nikada ne govori o toj nesreći. Neposredno potom ostavila ga je nasamo s mužem. Istraživač je pratio farmera od krave do krave, pričao mu o istraživanju i odgovarao na njegova pitanja. Postalo mu je očigledno da je farmer veoma psihički uznemiren. Zbijao je šale i smejao se kako bi suzbio suze. Ipak, na kraju je pristao da učestvuje u zajedničkom intervjuu sa svojom ženom. Istraživač je osetio da je žena pristala dobrovoljno, ali da je muž bio pod njenim uticajem i da je ona izgleda želela da ga natera da govori o nesreći (primer je modifikovan iz: Rosenblatt 1995, 143).
- 3) Poslediplomac koji je radio neko istraživanje pripremio je upitnik koji je trebalo da bude podeljen dvema grupama šesnaestogodišnjaka u lokalnim srednjim školama. Upitnik je igrao ključnu ulogu u jednom komparativnom istraživanju. Obezbedio je saglasnost roditelja u skladu s državnim regulativom. Etički komitet univerziteta je od njega zahtevao da učenicima preda i prateće pismo u kojem im objašnjava da je učešće u anketi dobrovoljno i da niko nema obavezu da odgovori na bilo koje od pitanja. Nekoliko nedelja pre nego što je anketa trebalo da započne, istraživač je nastavnicima dao njen nacrt kako bi je prokomentarisali. Ali taj

nacrt nije sadržao prateće pismo. Tako je istraživač otkrio da je jedna od nastavnica već podelila anketu učenicima i da su je svi popunili.

- 4) Tokom istraživanja kako se fizički zlostavljane žene prilagođavaju životu nakon napuštanja bračnog doma, jedna naučnica se dobrovoljno prijavila da radi u sigurnoj kući. Niko tu nije znao da ona sprovodi i istraživanje. Istraživačica se sprijateljila s onima koji su imali korisne informacije. Kada je završila istraživanje, nestala je iz sigurne kuće. Nikome se više nije javila, nikome nije rekla stvarni razlog zbog kog je bila u sigurnoj kući, niti je iko imao šanse da ikada vidi rezultat njenog istraživanja.
- 5) Iz jednog lanca supermarketa angažovali su izvesnog istraživača kao konsultanta, zainteresovani za moguće lokacije na periferiji. Jedna gotovo neizbežna posledica politike lanca bilo bi razaranje predgrađa u tom smislu da bi značajno pala vrednost nekretnina u blizini predloženog mesta za izgradnju. Osim toga, došlo bi i do nestajanja lokalnih radnjica, zbog čega bi mahom siromašna i starija populacija bila prepuštena skupim prodavnicama.
- 6) Barbara Herel Bond je kasnih šezdesetih u Sijera Leoneu istraživala iskustva sedamsto pedeset četiri osobe koje su u zemlji imale neku profesionalnu kvalifikaciju. Oni su veoma često bili međusobno povezani srodničkim vezama i uglavnom su se međusobno poznavali. Uprkos njenom nastojanju da prikrije identitet ispitanika, otkrila je da neki čitaoci mogu da prepoznaju skoro sve u prvoj verziji njenog izveštaja, kao i da mogu da ga i dopune detaljima poput političke pripadnosti, etničkog porekla njihovih supružnika, obrazovnih kvalifikacija i drugim, intimnim detaljima (Harrell-Bond, 1976).
- 7) Grupe od nekoliko istraživača su posmatrale kako se ljudi ponašaju u tržnim centrima. Radili su nenametljivo mada ne i prikriveno. Neki čovek je prišao jednoj od grupa i upitao ih šta rade. Oni su mu ukratko izneli o čemu se radi u njihovom projektu, pokazali identifikacione kartice s univerziteta i pokazali odobrenje etičkog komiteta njihovog univerziteta. Građanin je prigovorio što je deo istraživanja i zatražio da se ono prekine.
- 8) Jedan naučnik posvećen uključivanju domorodačkih znanja u ekološki menadžment otkrio je grube ekološke prekršaje tradicionalnih „vlasnika” zemlje. Odlučio je da ne obelodani te prestupe pri iznošenju rezultata svojih istraživanja.
- 9) Tokom svog istraživanja za doktorat jedan student je tokom intervjua saznao za konkurs neposredno pošto je, takođe tokom intervjua, saznao da jedna osoba koja očekuje da bude otpuštena deluje da bi mogla da bude zainteresovana. Ipak, doktorand je već bio obećao anonimnost i poverljivost svim ispitanicima

Napomena: svi detalji koji bi mogli da posluže za identifikaciju uklonjeni su ili izmenjeni tamo gde je to bilo prikladno.

Od brige o nečemu do samog ophođenja

Naučnici brinu o etici. Mi se ponašamo ispravno i vrlo zbog onih koji su nama i onome što radimo poklonili poverenje; zbog poslodavaca; finansijera i onih koji na drugi način pomažu naše profesionalne aktivnosti; ali i zbog sopstvene želje da činimo dobro. A to ne moramo da činimo samo iz potrebe da činimo dobro već i kako bismo izbegli javnu cenzuru.

Nažalost, mnogi misle da je ponašati se etično teže nego što bi moglo da bude. Zašto je tako? Delimičan razlog leži u tome što mnogi među nama ne poseduju filozofska znanja koja bi omogućila efikasno usaglašavanje vidova regulacije istraživanja u društvenim naukama s biomedicinarijama i etičarima. Zato u narednom poglavlju nudimo kratak i pitak pregled etičke teorije, kao neetičari za neetičare.

Mišljenja smo da istraživači treba da prodube svoje razumevanje politike i konteksta u kojima se etika reguliše. Treće poglavlje usredsređeno je na razvoj važnijih etičkih kodeksa i principa koji su trasi-rali institucionalne pristupe regulaciji posle 1945. godine. Iako se odnose na biomedicinska istraživanja, svi oni su igrali ulogu pri kasnijoj regulaciji koja se odnosila na društvene nauke. Taj uticaj se vidi u različitim pravnim sistemima i razmatramo ga u četvrtom poglavlju.

Neophodno je i da istraživači budu reflektivni i da pažljivo podvrgavaju svoje aktivnosti etičkim razmatranjima. U poglavlju od petog do osmog razmatramo na koji način su autori uobličili svoja iskustva oko konceptata kao što su informisani pristanak, poverljivost, dobronamernost i neškodljivost, kao i probleme povezane s odnosima koji se uspostavljaju tokom istraživanja. Ta poglavlja dočaravaju tenziju u samoj istraživačkoj zajednici ali i među onima za šta istraživači veruju da je ispravno, s jedne, i ideja istraživačkih komiteta o tome šta je podobno, s druge strane. Ta pitanja se, takođe, pojavljuju i u Prilogu koji sadrži odgovore kolega o nizu složenih etičkih pitanja na širokom interdisciplinarnom planu.

Knjiga je ambiciozna, praktična i realistična. Ambiciozna je zbog toga što se bavi širokim spektrom tema — etičkom teorijom, procesima etičke provere u različitim jurisdikcijama kao i načinima rešavanja etičkih dilema. Obuhvata daleko veći raspon nego bilo koji drugi skorije napisan rad o istraživačkoj etici u društvenim naukama. Njena praktičnost sastoji se u tome da je pisana prijemljivo i na osnovu komunikacije o idejama koje sadrži s raznovrsnom publikom. Konačno, knjiga je i realistična. Zasnovana je na našem dubokom posvećivanju praktičnoj dimenziji etičnog postupanja u društvenim naukama. U završnom poglavlju zastupamo tezu da mi, kao naučnici u društvenim naukama koji stupaju u odnose s onima koji to nisu, moramo da povećavamo i percepciju i stvarni nivo legitimnosti naših istraživanja. Treba da uverljivo predstavimo i branimo etičku prirodu naših aktivnosti, i kao pojedinci na lokalnom nivou i kolektivno na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou.